

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنرهای کاربردی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

نگاهی به نقوش آلات موسیقی در دوره ساسانیان و تداوم آنها

استاد راهنما

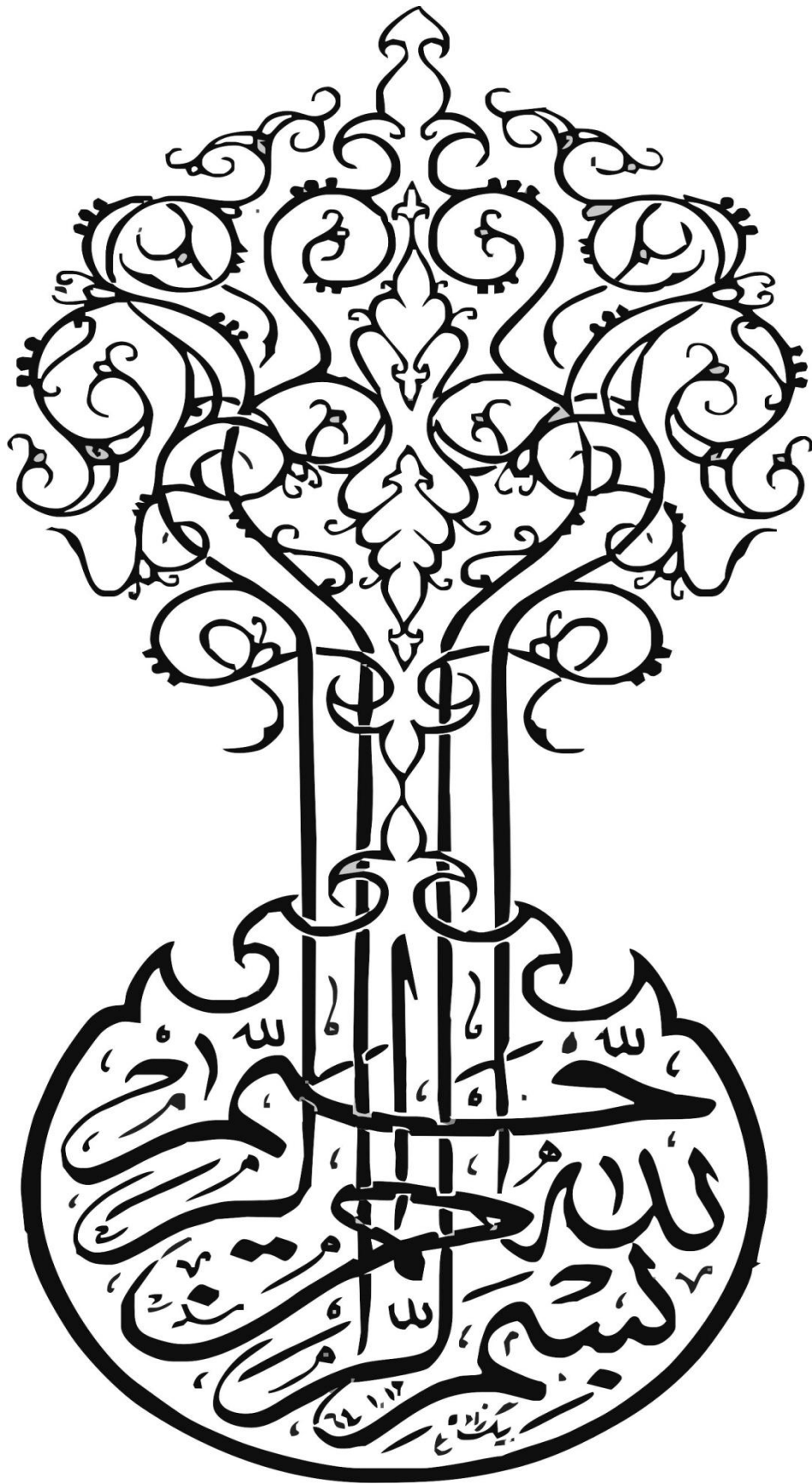
دکتر غلامعلی حاتم

نگارش و تحقیق

نینا اکبری تیرآبادی

ماه و سال

شهریور ۱۳۸۹

تعهد نامه

اینجانب نینا اکبری تیرآبادی اعلام می دارم که تمام فصلهای این پایان نامه و اجزاء مربوط به آن (برای اولین بار) توسط اینجانب انجام شده است . برداشت از نوشته‌ها، کتب، پایاننامه‌ها ، اسناد، مدارك و تصاویر پژوهشگران حقیقی یا حقوقی (فارسی و غیرفارسی) با ذکر مأخذ کامل و به شیوه تحقیق علمی صورت گرفته است.

بدیهی است در صورتی که خلاف موارد فوق اثبات شود مسوؤلیت آن مستقیماً به عهده اینجانب خواهد بود.

تاریخ

امضاء

پیشگفتار

در این رساله به بررسی سازهای موسیقی ایران در عصر ساسانیان، براساس شواهد تصویری پرداخته شده است. شواهد و مستندات مورد نظر در این رساله شامل نقش برجسته‌ها، حجاری‌ها، موزائیک-کاریها و ظروفی که تصویر آلات موسیقی بر آنان نقش شده است، می‌باشد. بررسی سازها از عصر ساسانیان آغاز و در ادامه به بررسی تداوم این آلات موسیقی تا زمان حال پرداخته شده است. که بحث تداوم بصورت ارائه تصویر از آلات موسیقی می‌باشد که امروزه نیز وجود دارند.

متأسفانه پژوهشهایی بسیار اندک و انگشت شمار در مورد هنر ایران در عصر ساسانیان انجام گردیده است و در مراجعه به پایان نامه‌های موجود میتوان این فقر را در بین این آثار نیز مشاهده کرد و امیدوارم که این پژوهش قدمی باشد هرچند کوچک به شناخت این عصر از هویت ملی ما که میتوان این عصر را اوج شکوفایی هنر ایران دانست، که متأسفانه همیشه دستهایی پنهان و آشکار در پی از بین بردن و یا بی-ارزش نشان دادن فرهنگ و هنر اصیل ایران زمین می‌باشند.

چه بسیارند آلات موسیقی ایرانی که زمینه‌ساز پیدایش سازهای مدرن امروزی شده‌اند، ولی امروزه خود آن آلات موسیقی نیز هویت ایرانی خود را نیز از دست داده‌اند و ما با بی‌تفاوتی آنها را تنها گذاشتیم. دردآور است سازی مانند چنگ که ایرانیست امروزه حتی نوازنده‌ای چیره‌دست در ایران ندارد و در ارکستر ملی ما خبری از این ساز نیست اما غربیان از چنگ بسیار بهره بردند و هارپ را پدید آوردند.

کمبود منابع مکتوب و تخریب آثار باستانی ایران قبل از اسلام راه را در انجام این رساله بسیار دشوار نمود و همچنین عدم دسترسی به اشیای باستانی ایران در موزه‌های بیگانگان.

امیدوارم که این پژوهش قدمی باشد هرچند کوچک به شناخت این عصر از هویت ملی ما که میتوان این عصر را اوج شکوفایی هنر ایران دانست، که متأسفانه همیشه دستهایی پنهان و آشکار در پی از بین بردن و یا بی‌ارزش نشان دادن فرهنگ و هنر اصیل ایران زمین می‌باشند.

در انجام ساختار این تحقیق بسیار از کتاب «شیوه‌های استناد در نگارش‌های علمی»^۱ بهره‌مند گشته‌ام.

در نهایت از استادان گرانقدرم که بی‌دریغ آنچه را که با رنج فراوان آموختند را به دانشجویان خود نیز آموزش دادند و به معنای واقعی آموزگار بودند کمال سپاس و قدردانی را دارم، از استاد عزیز، جناب آقای دکتر حاتم بخاطر راهنمایی‌هایشان و محبت پدران‌شان سپاسگذارم و از تمام عزیزانی که در این پژوهش یاری رسانم بوده‌اند کمال تشکر را دارم.

---

^۱. عباس حری و اعظم شاه‌بداغی، شیوه‌های استناد در نگارش‌های علمی، (چاپ اول) تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

چکیده

برای پی بردن به موسیقی و موسیقی سازی و شناخت آلات و ادوات موسیقی هر دوره راههای مختلفی وجود دارد ، یکی از این راهها استفاده از شواهد و اسناد تصویری باقیمانده از سازهای موسیقی است . اهمیت این موضوع از آن جهت است که با بررسی سازهای موسیقی می‌توان تا حدودی به نوع موسیقی ونحوه استفاده از این سازها در هر دوره پی برد . در این رساله به بررسی سازهای موسیقی ایران در عصر ساسانیان، براساس شواهد تصویری پرداخته شده است و شواهد و مستندات مورد نظر در این رساله شامل نقش برجسته‌ها ، حجاری‌ها ، موزائیک کاریها و ظروفی که تصویر آلات موسیقی بر آن نقش شده است . در این رساله ، بررسی سازها را از عصر ساسانیان آغاز کرده و در ادامه به تداوم این آلات موسیقی تا زمان حال پرداخته شده است .

با توجه به آثار مکتوب ، حجاریها ، ظروف و موزائیک‌های بیشاپور میتوان از سازهای دوره ساسانی ، سازهایی چون : رباب ، عود ، نی ، چنگ ، کرنا ، چغانه ، بربط ، تنبور ، ارغنون ، شیپور، سُرنا و... را نام برد. برخی از این سازها از بین رفته‌اند و تعدادی اساس پیدایش سازهایی مشابه خود شده‌اند و سازهای دیگری نیز هنوز باقی مانده‌اند.

از جمله سازهایی که میتوان به آن اشاره کرد ، چنگ می‌باشد که اساس پیدایش هارپ امروزی است و سازهایی چون دف ، کرنا ، دایره و ... با اندکی تغییرات همچنان باقی مانده‌اند .

در نقش برجسته‌های طاق بستان صحنه‌ای از هم‌نوازی سازهای گوناگون وجود دارد که در این نقش-برجسته اولین ارکستر سازی در دوران قدیم به چشم می‌خورد.

کلمات کلیدی : ساسانیان . آلات موسیقی . طاق بستان.

فهرست

۱	مقدمه
	فصل اول
۳	کلیات
	فصل دوم
۵	هنر ساسانی
۸	موسیقی ایران در عصر باستان
۱۳	موسیقی دوره ساسانیان
۱۷	آلات موسیقی رایج در زمان ساسانیان در برخی از آثار مکتوب
۲۰	موسیقیدانان عصر ساسانیان
۲۲	نگاهی گذرا به موسیقی ایران بعد از حمله اعراب
۲۶	تقسیم بندی آلات موسیقی به نظر قدما
۲۶	۱. حلق انسان
۲۶	۲. سازهای رشته‌ای
۲۸	۳. سازهای بادی (ذوات النفخ)
۳۰	۴. آلات ایقاعی
	فصل سوم
۳۱	طاق بستان
۳۲	- نقوش دیوارهای طاق بزرگ
۳۲	۱. صحنه شکار گراز
۳۳	۲. صحنه شکار گوزن

۳۸	بیشاپور
۳۸	- شکل گیری بیشاپور
۳۹	- موزائیک‌های بیشاپور
۴۱	ظروف دوره ساسانیان

فصل چهارم

۵۲	معرفی و بررسی آلات موسیقی رایج در عصر ساسانی
۵۲	- آخلکند
۵۲	- ابوا
۵۴	- ارغنون
۵۶	- بربط
۵۹	- بوق
۶۱	- پابرنجن
۶۲	- تبیره
۶۵	- تنبور
۷۰	- ججیق
۷۱	- چارپاره
۷۲	- جلاجل
۷۳	- چغانه
۷۷	- چنگ
۸۳	- خلخال
۸۴	- خورژاک
۸۵	- دایره
۸۶	- دف

۸۷	- دف چهارگوش
۸۹	- ساز دهنی
۸۹	- سنتور
۹۱	- سورنای
۹۲	- سیوار
۹۳	- سیه نای
۹۴	- شنگ
۹۵	- طاس
۹۶	- قاشق
۹۷	- کرمل
۹۸	- کرنا
۹۹	- کنار
۱۰۰	- مشته
۱۰۱	- نای موز
۱۰۲	- نای نرم
۱۰۲	- ون
۱۰۴	- ونچ
۱۰۵	نتیجه گیری
۱۰۶	فهرست منابع
۱۰۹	Abstract

فهرست شکلها

- شکل ۱: مهری در چغامیش خوزستان..... سال ۳۴۰۰ قبل از میلاد..... www.ariaoom.com..... ۸
- شکل ۲: نوازندگان سازهای زهی..... هزاره دوم پیش از میلاد..... موزه ایران باستان..... ۱۰
- شکل ۳: نمایی دور از طاق بستان ۳۱
- شکل ۴: طاق بستان . صحنه شکار گراز ..... www.flickr.com..... ۳۳
- شکل ۵: طاق بستان . صحنه شکار گوزن ..... www.flickr.com..... ۳۴
- شکل ۶: بانوان چنگ نواز . طاق بستان ..... www.flickr.com..... ۳۴
- شکل ۷: نقش برجسته شکار گوزن. نوازندگان. طاق بستان ..... "..... ۳۵
- شکل ۸: بانوان چنگ نواز . طاق بستان ..... "..... ۳۵
- شکل ۹: صحنه شکار کردن شاه . طاق بستان ..... "..... ۳۶
- شکل ۱۰: صحنه شکار کردن شاه . طاق بستان ..... "..... ۳۶
- شکل ۱۱: نقش برجسته شکار کردن گوزن . طاق بستان ..... "..... ۳۷
- شکل ۱۲: بانوی چنگ نواز . بیشاپور ..... www.Louvre.fr..... ۴۰
- شکل ۱۳: صحنه شکار شیر و گراز شاپور دوم ..... www.flickr.com..... ۴۲
- شکل ۱۴: بشقاب مربوط به دوره ساسانیان ..... www.raeeka.wordpress.com..... ۴۴
- شکل ۱۵: بشقاب مربوط به دوره ساسانیان ..... "..... ۴۴
- شکل ۱۶: بشقاب مربوط به دوره ساسانیان ..... "..... ۴۵
- شکل ۱۷: بشقاب مربوط به دوره ساسانیان ..... "..... ۴۵
- شکل ۱۸: بشقاب دوره ساسانی . زنی سوار بر اژدها در حال نواختن سُرنّا (اَبوآ) ..... "..... ۴۶
- شکل ۱۹: بشقاب مربوط به دوره ساسانیان ..... "..... ۴۶
- شکل ۲۰: جام ساسانی . بربط نواز ..... "..... ۴۷
- شکل ۲۱: چبچق یا موسیقار . جام سیمین زرکوب . ساسانی ..... "..... ۴۷
- شکل ۲۲: نوازنده سَورنای یا ابوآی ابتدایی ، جام سیمین زرکوب، عصر ساسانی ..... "..... ۴۷
- شکل ۲۳: جام ساسانی ..... "..... ۴۸

- شکل ۲۴: بشقاب سیمین . متعلق به دوره ساسانی ..... " ۴۹
- شکل ۲۵: بشقاب سیمین . متعلق به دوره ساسانی ..... www.raeeka.wordpress.com ۵۰
- شکل ۲۶: زنی در حال نواختن چغانه‌ای به شکل گل دوره ساسانی ..... " ۵۰
- شکل ۲۷: کوزه . زنی در حال رقص بر روی کوزه طلا دوره ساسانی ..... " ۵۱
- شکل ۲۸: ماراکاس (امروزی) ..... www.fa.wikipedia.org ۵۲
- شکل ۲۹: آخلکند یا آخلکنندو ..... فرهنگ سازها ۵۲
- شکل ۳۰: آبوا (امروزی) ..... www.harmonytalk.com ۵۳
- شکل ۳۱: چپچق یا موسیقار ، جام سیمین زرکوب ، عصر ساسانی ..... فرهنگ سازها ۵۳
- شکل ۳۲: طاق بستان . تاق بزرگ . صحنه شکار گوزن . ارغنون ..... www.orum.iecloob.com ۵۶
- شکل ۳۳: بریط نواز عصر مانی (قرن سوم میلادی) ۵۷
- شکل ۳۴: نوازنده بریط در دربار شاه صفی ..... سده دهم هجری قمری ..... نقاشی به قلم رضا عباسی ..... فرهنگ سازها ۵۸
- شکل ۳۵: بوق ..... " ۶۰
- شکل ۳۶: پازنگ ..... منشأ آلات موسیقی شافنر ۶۲
- شکل ۳۷: نوازنده تبیره . نقش برجسته شکار گوزن . تاق بستان ..... www.orum.iecloob.com ۶۳
- شکل ۳۸: نوازنده تبیره ..... شوش ..... متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد ..... موزه ایران باستان ۶۴
- شکل ۳۹: جام زرین حسنلو ..... مربوط به اواخر هزاره دوم ق.م ..... www.raeeka.wordpress.com ۶۴
- شکل ۴۰: تبیره امروزی رایج در آفریقا ۶۴
- شکل ۴۱: مجسمه سفالین نوازنده تنبور ..... شوش ..... متعلق به ۱۵۰۰ قبل از میلاد ..... موزه ایران باستان ۶۶
- شکل ۴۲: تنبور نواز ، بشقاب لعابدار ..... سده سوم یا چهارم هجری قمری ..... www.raeeka.wordpress.com ۶۸
- شکل ۴۳: نوازنده تنبور ..... بشقاب لعابدار ، دوران صفوی ..... " ۶۹
- شکل ۴۴: تنبور نواز ..... تنگی زرین متعلق به دوران ساسانی ..... " ۶۹
- شکل ۴۵: چپچق یا شنگ ..... فرهنگ سازها ۷۰
- شکل ۴۶: چپچق یا موسیقار ، جام سیمین زرکوب ، عصر ساسانی ..... " ۷۰
- شکل ۴۷: چارپاره ..... " ۷۱
- شکل ۴۸: جلاجل ..... " ۷۳

- شکل ۴۹: گلدان نقره با نقش پیکره زن ... سده پنجم و ششم میلادی . چغانه ..... www.raeeka.wordpress.com ۷۴
- شکل ۵۰: چغانه بصورت پرنده ..... دوره ساسانی..... فرهنگ سازها ۷۵
- شکل ۵۱: انواع چغانه ..... " ۷۶
- شکل ۵۲: جام سیمین . عصر ساسانی . چغانه (به شکل انبر)..... " ۷۷
- شکل ۵۳: چنگ ..... www.harmonytalk.com ۵۳
- شکل ۵۴: مینیاتور ایرانی ..... قرن دهم هجری ..... فرهنگ سازها ۷۸
- شکل ۵۵: طاق بستان ..... زنان چنگنواز ..... www.raeeka.wordpress.com ۷۹
- شکل ۵۶: طاق بستان (اولین ارکستر) ..... " ۸۰
- شکل ۵۷: چنگ آشوری ..... فرهنگ سازها ۸۱
- شکل ۵۸: مجسمه بانوی چنگ نواز ..... دوره پارتیان از شوش ..... www.raeeka.wordpress.com ۸۱
- شکل ۵۹: هارپ (امروزی) ..... www.harmonytalk.com ۸۳
- شکل ۶۰: خلخال ..... فرهنگ سازها ۸۴
- شکل ۶۱: دایره نواز آشوری ..... " ۸۵
- شکل ۶۲: : دف و دایره ، دایره زنگی ، دف چهارگوش ، نقاره و دربوکه ..... " ۸۵
- شکل ۶۳: دایره زنگی ..... www.harmonytalk.com ۸۶
- شکل ۶۴: دف ..... " ۸۷
- شکل ۶۵: طاق بستان . نوازنده دف چهارگوش ..... www.raeeka.wordpress.com ۸۸
- شکل ۶۶: دف چهارگوش یا دورویه ..... فرهنگ سازها ۸۸
- شکل ۶۷: سنتور ..... www.harmonytalk.com ۹۰
- شکل ۶۸: استاد فقید شامیرزا مرادی در حال نواختن ساز سرنا ..... www.fa.wikipedia.org ۹۲
- شکل ۶۹: سرنا ..... www.harmonytalk.com ۹۲
- شکل ۷۰: سیتار یا سیوار ..... فرهنگ سازها ۹۳
- شکل ۷۱: طاس مضاعف ..... " ۹۶
- شکل ۷۲: کرمیل نوازان ..... www.raeeka.wordpress.com ۹۷
- شکل ۷۳: کرمیل . دوره هخامنشیان ..... " ۹۷

- شکل ۷۴: نوازنده کرنا ..... شاهنامه فردوسی ۹۸
- شکل ۷۵: کنار با ون کنار ..... طاق بستان ..... فرهنگ سازها ۱۰۰
- شکل ۷۶: نقش برجسته طاق بستان ..... نوازنده کنار با ون ..... www.raeeka.wordpress.com ۱۰۰
- شکل ۷۷: طرز نواختن ون یا ون کنار ..... فرهنگ سازها ۱۰۳
- شکل ۷۸: ون ..... نقش برجسته طاق بستان ..... " ۱۰۳

مقدمه

هنر ساسانیان نمایاننده بازخیزی از چهار قرن انحطاط دوران اشکانیان است، اگر ما به قید احتیاط از بقایای آن قضاوت کنیم باید بگوییم که در کمال و عظمت به پای هنر دوران هخامنشی نمی‌رسد. همچنین از حیث ابداع، ریزه کاری و ذوق با هنر ایران بعد از اسلام برابری نتواند کرد.

تمدن غنی و والایی که در دوره ساسانیان در کشور ایران بوجود آمد در پیشرفت تمدن و فرهنگ ملل آسیا و اروپای شرقی اهمیت زیادی داشت.^۱

ویل دورانت درباره هنر ساسانیان میگوید :

" از ثروت و جلال شاپورها، قبادها و خسروها چیزی جز بقایای هنر دوران ساسانی به جا نمانده است. اما همین مقدار کافی است که ما را از دوام و قابلیت انعطاف هنر ایران از زمان داریوش و پرسپولیس تا دوران شاه عباس و اصفهان به شگفت آورد."^۲

عاملی که موجب پیدایش آلات موسیقی گردیده ، رقص و حرکات اندامی است . بنابراین باید گفت که ابداع گفتار و آواز و رقص و آلات موسیقی مقارن یکدیگرند . یعنی همزمان بوجود آمده اند . البته میتوان با تردید اظهار کرد که ممکن است آواز قبل از گفتار وجود داشته است ، ولی شک نیست که موسیقی اسبابی رابطه مستقیمی با رقص داشته است . وقتی آدم در هنگام رقص پاهای خود را به زمین میکوبد و دستاتهای خویشتن را به یکدیگر میزند ، صداهایی موزون از آنها برمی خیزد ، اینها نخستین آلات موسیقی بشر بوده اند .

بخاطر آنکه صداهای این اسبابهای موسیقی ، یعنی کف زدن یا بقول صاحبان فرهنگها " خُنْبَک زدن " و پای کوبیدن تقویت شود ، به دستها و پاها زنگوله هایی می بستند که به آنها دست ابرنجن یا پابرنجن یا پازنگ می گفتند و همچنین برای تقویت صوت این اسبابها از سازهای دیگری مانند دَبُوس ، چغانه و امثال اینها مدد میگرفتند .^۳

یکی از هنرهایی که در زمان ساسانیان پیشرفت بسیار داشته است موسیقی بوده و از برخی اشاره ها که نویسندگان ایرانی کرده اند بخوبی آشکار است که این رشته در آن روزگار تا چه پایه پیشرفت کرده بود .

^۱ . دیاکونف . تاریخ ایران باستان . ترجمه روحی ارباب . تهران ۱۳۴۶ . صفحه ۴۷۴ .

^۲ . ویل دورانت، تاریخ تمدن، ج ۱ صفحه ۲۵۱

^۳ Schaeffner, André, Origine des instruments de musique, Paris, Payot, ۱۹۳۶ .

در کتاب کارنامه اردشیر بابکان آورده اند که چون اردشیر را اردوان اشکانی در ستورگاه ببندافکند روزی اردشیر بنشست و طبل زد و سرود خوانی کرد .

نویسندگانی که از بارگاه ساسانیان سخن رانده اند ، گویند چون جشنی برپا می شد پادشاه ایران در بارگاه خویش به سور و نوش خواری می نشست و پرده ای در میان بارگاه گسترده بودند که پاسبانی آن به یک تن از نجیب زادگان از خاندان سواران سپرده بود و وی را " خرم باش " مینامیدند . در آن بارگاه خوانندگان و نوازندگان جای مخصوصی داشتند و هنگامیکه شاه را سرود و رامش آرزو بود خرم باش خنیاگران را می فرمود تا فلان را بزنند و فلان پرده را بنوازند .^۱

در میان نقش برجسته ای که از زمان ساسانیان باقی مانده در یک نقش از شکارگاه پادشاه می- باشد زنان چنگ نواز دیده می شوند که در هنگام شکار پادشاه چنگ میزدند .

در میان سینی های سیمین که از زمان ساسانیان در روسیه یافته اند و در موزه آرمیتاژ " Ermitage " در سنت پترزبورگ هست در یک سینی پیکر پادشاه ساسانی دیده میشود که بر تختی نشسته و در برابر وی نوازندگان نی و چنگ می نوازند . سینی دیگری هم موجود است که زنی بر اژدهایی نشسته و نی میزند . (شکل ۱۸)

مسعودی در مروج الذهب مینویسد که اردشیر بابکان مردم ایران را به پنج گروه بخش کرد و گروه پنجم خوانندگان و نوازندگان بودند .^۲

از این سخنان پیداست که در زمان ساسانیان موسیقی تا چه اندازه پیشرفت داشته و خنیاگران و رامشگران از نزدیکان پادشاه و از مردم ارجمند آن روزگاران بوده اند ، چنانکه ابن خلدون نیز در مقدمه تاریخ خود مینویسد که رامشگران در دربار ایران گرامی بودند و در جشنهای پادشاه جای ارجمندی به ایشان داده میشد .^۳

---

^۱ . نفیسی ، سعید . آهنگهای موسیقی ایران در زمان ساسانیان . مجله هنر . خرداد ۱۳۱۴ . شماره ۲۵

^۲ . مسعودی ، علی بن حسین . مروج الذهب . ترجمه: ابوالقاسم پاینده . نشر علمی و فرهنگی . ۱۳۸۸ . ص ۵۴ .

^۳ . ابن خلدون . ع ، ر . مقدمه ابن خلدون . انتشارات علمی و فرهنگی . تهران ، ۱۳۷۵ . ص ۱۲ .

کلیات

- بیان مسئله

موسیقی از جمله هنرهایی است که در اعصار مختلف در ایران بسیار مورد ظلم و کم لطفی قرار گرفته است ، بسیار دردآور است که تصویر آلات موسیقی از تلویزیون پخش نمی‌شود ولی منقل و بافور و... پخش میشود و کودکانمان انواع مواد مخدر را می‌شناسند اما به عنوان مثال سازی مانند سه‌تار را نمی‌شناسند.

ایران از جمله کشورهای است که در رشد موسیقی عصر باستان بسیار تأثیر گذار بوده و بسیاری از آلات موسیقی که امروزه در سرزمینهای مختلف وجود دارند ایرانی و یا تأثیر گرفته از سازهای ایرانی در قدیم بوده‌اند .

در این پژوهش به شناخت آلات موسیقی دوره ساسانی با توجه به مدارک تصویری این دوره پرداخته‌ام .

موارد مورد بررسی شامل نقش برجسته‌های طاق بستان ، موزائیک‌کاریهای بیشاپور و ظروفی که تصویر آلات موسیقی بر آنان نقش شده است می‌باشد.

هویت ملی دادن به آلات موسیقی ایرانی باعث جلوگیری از سوء استفاده کشورهای دیگر از این یادگارهای ملی ما میشود که با سختیهای بسیار تا به امروز به دستمان رسیده‌اند .

- پیشینه تحقیق

متأسفانه پژوهشهایی بسیار اندک و انگشت شمار در مورد هنر ایران در عصر ساسانیان انجام گردیده است و در مراجعه به پایان نامه‌های موجود میتوان این فقر را در بین این آثار نیز مشاهده کرد و امیدوارم که این پژوهش قدمی باشد هرچند کوچک به شناخت این عصر از هویت ملی ما که میتوان این عصر را اوج شکوفایی هنر ایران دانست ، که متأسفانه همیشه دستهایی پنهان و آشکار در پی از بین بردن و یا بی‌ارزش نشان دادن فرهنگ و هنر اصیل ایران زمین می‌باشند .

در میان تحقیقات انجام شده موجود که مورد بررسی قرار گرفته اند ، اثری که به موسیقی دوره ساسانیان بپردازد اثری است از آقای مهدی برکشلی با همین عنوان ، که البته به تئوری و قوانین علم موسیقی در این دوره پرداخته‌اند . تحقیقی که بطور اخص به آلات موسیقی دوره ساسانیان بپردازد یافت نشد.

- اهداف کلی و تفصیلی

هدف از انجام این تحقیق بازشناسایی آلات موسیقی در دوره ساسانیان می‌باشد که نشانگر جایگاه موسیقی در آن دوره با توجه به تنوع آلات موسیقی موجود آن عصر می‌باشد. که بسیار زیبا و هدفمند بر روی ظروف و حجاریها بر جای گذاشته‌اند.

- فرضیه و یا سوالات کلیدی تحقیق

موسیقی ایران باعث رشد موسیقی در بین همسایگانش بوده و برخی از آلات موسیقی از ایران به کشورهای دیگر راه پیدا کرده‌اند.

آیا در ایران عصر ساسانی، موسیقی دارای جایگاهی ارزشمند بوده است؟

به واقع کدامیک از سازهایی که امروزه برجای مانده است هویتی ایرانی دارند؟

- روش تحقیق و شیوه‌های مورد استفاده

برای تدوین این پژوهش ابتدا اقدام به جمع‌آوری مطالب به سه روش: میدانی، موزه‌ای و کتابخانه‌ای گردید. در روش میدانی نقش برجسته‌های تاق بستان مورد بررسی قرار گرفتند و تصاویری تهیه گردیدند و سپس این تصاویر با عکسهایی که در سالهای گذشته توسط مستشرقین تهیه شده بود مورد مقایسه قرار گرفتند تا گزندها و تخریبهای سنگ نگاره‌ها که در قرون اخیر توسط عوامل مختلف ایجاد شده مشخص و آشکار گردد.

در روش موزه‌ای از موزه‌هایی چون موزه ایران باستان، موزه پول و... در دفعات مختلف بازدید شد، سپس با مراجعه به کتابخانه‌های معتبر منابع و مأخذ مورد نیاز مطالعه و یادداشت‌ها و فیش‌های لازم تهیه و گردآوری گردید و پس از تلفیق مطالعات تصویری و کتابخانه‌ای به تحلیل و بررسی آنها پرداخته و نتایج حاصله بصورت شرح و تحلیل نقوش آلات موسیقی در عصر ساسانی منعکس گردیده است.

هنر ساسانی

هنر دوره ساسانی رسماً با برآمدن اردشیر بر تخت آخرین فرمانروای پارتی ایران در تیسفون در سال ۲۲۶ م آغاز می‌شود. اما در واقع هنر دوره ساسانی پیش از این تاریخ در هنری که در روزگار فرمانروایی شاهان پارس در این سرزمین رواج داشت تکوین یافته بود.

اردشیر پیش از شکست پارتیان، به عنوان پیش درآمد این کار، شهری ساخت و نخستین کاخ ساسانی را در فیروزآباد برپا کرد و نخستین سکه‌های دودمان تازه او اندکی بعد از آن در شهر استخر در روزگاری که هنوز وی فرمانروای پارتیان بود زده شد.

در طی نزدیک به چهار سده و نیم فرمانروایی ساسانیان در ایران، سکه‌ها نه تنها شکل هنری هستند بلکه میتوان ردپای آنها را بی‌آنکه هیچ گسیختگی در تداومشان پیدا شود دنبال کرد. اردشیر در زدن نخستین سکه‌های خود در پی آن درآمد تا یکبار دیگر پیوستگی دودمان خود را با گذشته ایران اثبات کند یا به تبیین آن پردازد، با اینکه در سبک تمثال و کلاه خود نخستین سکه‌های که وی ضرب کردپاره‌ای وابستگی به نمونه پارتی دیده میشود، با گذاشتن نقش آتشگاه زردشتی به جای پیکره‌های ایزدان دودمان پارتی در پشت سکه‌ها و آوردن نوشته‌های پهلوی به جای یونانی، جدایی آشکاری از سنتهای سکه‌زنی هلنستی در آنها به چشم می‌خورد.

در سکه‌های اخیر وی تمثال اصلاح و ظاهراً اصلاح می‌گردد و به جای سرپوش گذشته، سرپوش ساسانی ظریفتری که بشکل تاجی کنگره‌دار درآمده می‌آید و بعدها تاج کنگره‌دار به تنهایی جانشین سرپوش میشود. این تاج که آنرا شاهان هخامنشی بر سر می‌گذاشتند بصورت سرپوش ایزدان بر سکه‌های استخر جاودان گردید.^۱

گونه‌ای دیگر از تاج کنگره‌دار را شاپور یکم بر سر می‌گذاشت و از این پس هریک از شاهان ساسانی با تاج ویژه خود شناخته میشد.

دستاوردهای معماری این دوره طولانی که دوره فرمانروایی پهناورترین و نیرومندترین امپراتوریهای خاور نزدیک است، تنها ویرانه‌های حدود ده کاخ، پاره‌ها و تکه‌های شمار اندکی دژ، بقایای قابل توجهی از کمابیش دوازده آتشکده، شماری بناهای تاریخی کوچک که مجموعه‌ای از بقایای معماری و اندکی پل و آب بند آن را تکمیل می‌کنند. حتی بقایای تاریخی چیزی مگر توده‌های درهم برهمی از لاشه سنگ یا پاره آجر نیستند، که به پاره‌ای از این بناها اشاره می‌گردد:

- کاخ فیروزآباد در فارس: قدیمی‌ترین گنبدهای شناخته شده ایرانی در این بنا میباشد.
- قلعه دختر: در فارس میباشد و شامل یک قصر کوچک است.

^۱ . یارشاطر، احسان. تاریخ ایران. ترجمه: انوشه، حسن. انتشارات امیرکبیر. تهران ۱۳۸۷. ص ۶۰۳.

- کاخ سروستان : در استان فارس است.
- طاق بستان : که شامل حجاریهای سنگی در سینه کوه در نزدیکی کرمانشاه است.
- تخت سلیمان : در نزدیکی تکاب در استان آذربایجان غربی است که آتشکده «آذرگشسب» در دوران ساسانیان در این مجموعه جای دارد.
- آتشکده ها و پرستشگاههای ساسانی : که تعداد زیادی بناهای چهارضلعی و چهارطاقی در سراسر ایران و پادشاهی ساسانی پراکنده بود. آتشکده چهار طاقی نیاسر که احتمالاً مربوط به قرن دوم است، یکی از نمونه‌های آتشکده‌های ساسانی است.
- آتشکده بیشاپور بزرگترین آتشکده دوران ساسانیان نام گرفته است. ارتفاع دیوارهای این آتشکده به ۱۴ متر می‌رسیده است.
- در زمان شاپور اول به احترام ایزد نگهبان آب (آناهیتا) معبدی در بیشاپور ساخته شد که در آن مراسم مذهبی خاصی اجرا می‌شد.
- کاخ بیشاپور : این یادگار شکوه ایران باستان در ۱۲۰ کیلومتری جنوب شیراز و در فاصله ۲۳ کیلومتری شهر کازرون قرار دارد.
- بیشاپور در کنار جاده شاهی روزگار باستان واقع شده است. جاده شاهی در دوره هخامنشیان «تخت جمشید» و «استخر» را به شهر باستانی «شوش» و در دوره ساسانی شهر «گور» و «بیشاپور» را به «تیسفون» مقر امپراتوری ساسانی وصل می‌کرده است.
- این شهر که منسوب به شاپور اول، دومین پادشاه ساسانی است توسط فردی یونانی به نام هیپوداموس، ساخته شده است.
- این شهر را در سال ۲۶۶ میلادی به شکل مستطیل بنا نهاده‌اند، به گونه‌ای که چهار دروازه و دو خیابان آن یکدیگر را قطع می‌کرده‌اند.
- معبد آناهیتا سردابه‌ای مکعب شکل است و از سنگ‌های حجاری شده، بدون ملات و دو جداره (مانند بناهای دوره هخامنشی) ساخته شده است. این معبد دارای چهار ورودی است و بالای هر ورودی تندیس دو سویه گاو (به شکل سر ستون‌های تخت جمشید) قرار گرفته است.
- در راهروهای معبد جوی‌های باریکی وجود دارد که در گذشته در آن آب جریان داشته است و از جهت وسایلی که برای جریان آب در اطراف تالار مرکزی تهیه شده بود، از جمله شگفتی‌های معماری ایران به شمار می‌رود.
- تالار تشریفات یا تالار شاپور چهار ورودی دارد و در هر ضلع آن ۴ طاقچه گچبری شده وجود دارد که در گذشته روی آن نقاشی و رنگ آمیزی شده بود.
- در این میان این نقاشی‌ها تصویر یکی از زنان دربار دیده می‌شود که در حال باد زدن خود است.

همچنین درباریان با جامه‌های بلند ساك‌های گل بر سر و دسته‌گلی در دست نشان داده شده‌اند.
جالب اینکه یکی از قطعه‌های موزاییك یاد شده در موزه ایران باستان و دیگری در موزه لوور
فرانسه وجود دارند.

موسیقی ایران در عصر باستان

موسیقی ایرانی مانند هنرهای دیگر و زبان که یک نهاد اجتماعی است در هیچ دوره‌ای از طول تاریخ خود ساکن نبوده و بطور مداوم، کمابیش به مسیر تحول و تطور خود ادامه داده است. در بعضی ادوار این تحولات کندتر و در بعضی عصرها مانند سده اخیر تحول و تنوع آن بیشتر بوده است. آنچه امروز به نام موسیقی ایرانی شنیده میشود به صورت خلق الساعه پدید نیامده است و به ناچار دنباله تحول یافته هنری است که ریشه در گذشته طولانی آن دارد.

در عهد باستان موسیقی ابتدا وسیله ارتباط بود و اولین آلات موسیقی طبلهای بزرگی بود که برای اعلام خبر و علامت بکار میرفت. بعدها موسیقی جزوی از آئین‌ها و باورهای مردمی شد و در مراسم کار و جشنها و سوگها بکار رفت.

موسیقی در عصر باستان نه بعنوان هنر جداگانه بلکه همراه با سایر رسوم اجتماعی بکار می‌رفته است، که از مهمترین آنها میتوان مراسم مذهبی، جشنها، عملیات جنگی و اجرای آهنگهای محلی را ذکر کرد. آثار و نقشهای معدودی از انسانهای گذشته و تمدنهای دیرین در دست است که نشانه‌هایی از سازها و محل اجرای موسیقی در عصر باستان را در بر دارد.^۱

در حفاریات تپه حصار آثاری پیدا شده که بعنوان بوقهای علامت دهنده بکار می‌برده‌اند، همچنین نقش مهری در چغامیش خوزستان مربوط به سال ۳۴۰۰ قبل از میلاد یافت شده که حاوی تصویر نوازندگان آلات موسیقی و وضعیت اجراکنندگان است.^۲

شکل ۱: مهری در چغامیش خوزستان مربوط به سال ۳۴۰۰ قبل از میلاد

^۱ . سینتا، ساسان . چشم انداز موسیقی ایران . مؤسسه فرهنگی-هنری ماهور . تهران . ۱۳۸۲ . ص ۲۳ .
^۲ . حافظ، ابرو . زبده التوارخ، مقدمه و تصحیح سید کمال حاج سید جواد، تهران، چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۲ .